

Pepijn Corduwener
& Arthur Weststeijn

HET ITALIAANSE EXPERIMENT

Een nieuwe geschiedenis
van modern Italië

2020 Prometheus Amsterdam

Woord vooraf

Historici zijn slechte waarzeggers. De beroemde Italiaanse filosoof Norberto Bobbio beseftte dat maar al te goed. Toen hij zich decennia geleden aan een beschouwing waagde over de toekomst van de democratie, gaf hij grif toe dat hij eigenlijk helemaal niet kon weten hoe die toekomst eruitzag, want ‘het beroep van profeet is gevaarlijk’: wie voorspellingen doet over de toekomst komt keer op keer bedrogen uit. Dat geldt al helemaal voor Italië, waar alles altijd net iets anders verloopt dan je verwacht. In de eerdere versie van dit boek, *Proeftuin Italië*, verschenen in februari 2018 aan de vooravond van de Italiaanse parlementsverkiezingen, dachten we nog precies te weten wat er zou gebeuren: de Vijfsterrenbeweging zou de verkiezingen winnen. Dat klopte, en we rekenden ons direct rijk. Maar we hadden beter naar Bobbio moeten luisteren, want er gebeurde ook iets wat we niet hadden zien aankomen: de opmars van Matteo Salvini, die al snel de Vijfsterrenbeweging naar de kroon stak en overvleugelde. Onze voorspelling dat de Vijfsterren de Italiaanse politiek nog lang zouden domineren ging in rook op.

Tegelijkertijd vormde de doorbraak van Salvini ook een goede aanleiding om een nieuwe editie van het boek te maken. Want misschien hadden de Vijfsterrenbeweging en Salvini wel meer gemeen dan we in eerste instantie dachten. Allebei maken ze namelijk vergaand gebruik van sociale media, Salvini als de politicus met de meeste Facebook-volgers van Europa en de Vijfsterrenbeweging als de eerste

regeringspartij die begon op een weblog. Daarmee laten ze de geboorte zien van de nieuwste vorm van de democratie: platformpolitiek, waarin partijen, wetenschap en traditionele media moeten wijken voor de belofte om burgers op het virtuele platform een stem te geven.

Salvini heeft aanvankelijk het meeste succes met deze platformpolitiek. Maar juist op het moment dat hij de macht lijkt te grijpen, valt Italië, gevolgd door de rest van Europa, ten prooi aan de corona-epidemie. De ongekende crisis die volgt, en vooral de confrontatie tussen Italië en Europa, lijken koren op de molen van Salvini en andere platformpopulisten. Maar ook de bestuurders van de traditionele partijen grijpen de crisis aan om de gunst van de kiezer te herwinnen en de instituties van de staat opnieuw op te tuigen. Bij het verschijnen van dit boek worden de kaarten in Italië dus opnieuw geschud, net als overal ter wereld, met gevolgen en uitkomsten die niet te overzien zijn. Althans, niet door ons, want als historici zijn we beroepshalve gedoemd om terug te kijken naar het verleden.

Dit boek beperkt zich daarom tot wat we wel weten over Italië en vertelt de moderne Italiaanse geschiedenis vanaf 1860, toen het land vorm kreeg als natiestaat, tot 2020. Die geschiedenis, zo betogen we, is niet alleen intrinsiek interessant vanwege alle maatschappelijke en culturele ontwikkelingen die Italië tot Italië hebben gemaakt, maar ook omdat Italië in die anderhalve eeuw een vijftal politieke experimenten lanceerde die de moderne politiek in heel Europa hebben gevormd. Italië is zo een laboratorium gebleken voor nieuwe vormen van politiek. In de inleiding leggen we uit waarom dat het geval is. Vervolgens bespreken de vijf hoofdstukken van dit boek stapsgewijs de Italiaanse experimenten, van het nationalisme van de negentiende eeuw, het fascisme van Mussolini, de naoorlogse partijdemocratie en het populisme van Berlusconi tot aan de platformpolitiek van de afgelopen jaren. We hebben daarvoor het eerdere *Proeftuin Italië* waar

nodig verbeterd en herzien, en een nieuw hoofdstuk toegevoegd dat de meest recente ontwikkelingen in Italië in kaart brengt, van de val van Berlusconi in 2011 tot de coronacrisis van 2020. In de epiloog gaan we na wat de lessen zijn van het Italiaanse experiment. En we kijken toch, schoorvoetend, alvast een beetje naar de toekomst – helemaal laten kunnen we het toch niet. Maar, lezer, u bent gewaarschuwd: historici zijn slechte waarzeggers.

Amsterdam, april 2020

Inleiding

Het Italiaanse experiment als venster op Europa

Italië geniet een dubbelzinnige reputatie in Europa. Aan de ene kant staat het land bekend als *il Belpaese*, de exotische locatie van la dolce vita en het summum van erfgoed, esthetiek en lekker eten. Tegelijkertijd geldt Italië als ijkpunt van permanente crisis, belichaamd door schimmige maffiosi en corrupte politici die het land hebben opgezadeld met een onmetelijke staatsschuld, bureaucratische desorganisatie en steile economische neergang. Italië is het land van de paradox: het mag zich verheugen in constante publieke belangstelling maar wordt vaak met licht dedain beschreven als achterloper bij de ‘normale’ Europese politieke ontwikkeling.

Veel journalisten en wetenschappers verklaren het ‘afwijkende’ van Italië door te stellen dat het land politiek gezien nooit de gangbare weg naar westerse moderniteit heeft doorlopen. Vanaf de Italiaanse eenwording in de negentiende eeuw zou het nooit gelukt zijn om de lappendeken van verschillende gebieden op het Italiaanse schiereiland om te vormen tot een functionerende staat waarin burgers én politici alle wetten en regels respecteren. Terwijl de rest van West-Europa vooruitkeek en moderniseerde bleven de Italianen conservatief en ouderwets, zo is de aanname. Ze stelden het belang van de familie boven dat van de samenleving en verkozen hedonistisch genot op korte termijn boven opofferingen voor de toekomst. Daarom zou Italië het land zijn van de

eeuwige stagnatie, waar geen enkele poging tot politieke en economische hervorming ooit voet aan de grond krijgt en de elites elke verandering in de kiem smoren.

Juist in de laatste jaren heeft dit idee van Italië als het land van de altijddurende stilstand een hoge vlucht genomen. Tijdens de eurocrisis rond 2011 balanceerde Italië al op de rand van de afgrond, waarmee de vermeende weigering van Italië om in beweging te komen een probleem werd voor heel Europa. Vooral in Nederland kwam Italië te boek te staan als grootste van de ‘knoflooklanden’, de Zuid-Europese lidstaten van de Europese Unie die niet in staat zouden zijn om economische hervormingen door te voeren en in plaats daarvan hun hand ophouden bij het Noorden – om dat geld vervolgens uit te geven aan *Schnaps und Frauen*, zoals de Nederlandse politicus Jeroen Dijsselbloem zich liet ontvallen in een berucht geworden interview toen hij voorzitter was van de eurogroep.

Niet alleen Noord-Europese politici met hun hand op de knip, maar ook wetenschappers en journalisten bekijken Italië vaak door een vergelijkbare bril. Ze zien in de aanhoudende lawine aan corruptieschandalen en maffiazaken, de verkiezingssuccessen van achtereenvolgens rokkenjager Silvio Berlusconi, komiek Beppe Grillo en houwdegen Matteo Salvini, en de voortdurende dreiging van een staatsbankroet een teken dat Italië steeds verder achteropraakt bij de rest van het continent. Wetenschappers brengen boeken uit met titels als *Italy: the Sick Man of Europe* en *Not a Normal Country*. Het invloedrijke weekblad *The Economist*, dat uitblinkt in gevatte visies op de Italiaanse politiek, zette Berlusconi en Grillo samen op de cover onder de kop *Send in the Clowns*, om te onderstrepen hoezeer Italië zou afwijken van een normale westerse democratie. *The Spectator* deed een duit in het zakje met een voorpagina gewijd aan *The Two Europes*, met aan de ene kant de Franse president Emmanuel Macron, gekleed in toga, en aan de andere een holbewoner met een

knots in de gedaante van Salvini. De suggestie is duidelijk: waar Frankrijk de beschaving belichaamt, is Italië een land van barbaren.

Die beeldvorming over Italië is alleen maar sterker geworden toen het land begin 2020 als eerste in Europa hard werd geraakt door de coronacrisis, die de al zwakke Italiaanse economie over de rand van de afgrond dreigt te duwen. Noord-Europa, Nederland voorop, reageerde lauwtjes op het Italiaanse verzoek om een helpende hand vanuit de EU. Laat Rome eerst maar eens orde op zaken stellen door te hervormen om zo in de pas te gaan lopen van andere Europese regeringen, zo klonk het in Den Haag. Die houding leidde tot veel misbaar in Italië en zette de relaties binnen de EU op scherp. De gespannen verhoudingen in Europa kunnen echter niet verbloemen dat ook veel Italianen, hoe trots ze ook zijn op de Italiaanse cultuur en geschiedenis, er doorgaans van uitgaan dat hun land politiek gezien ver achterloopt bij de westerse norm. Kortom: voor wie wil begrijpen in welke richting de Europese politiek zich beweegt, zo luidt de algemene gedachte, is Italië het allerlaatste land om naar te kijken.

Dit boek pakt het anders aan. Wij kijken niet naar Italië van buitenaf met een noordelijke blik, maar juist andersom, vanuit de Italiaanse geschiedenis naar de rest van Europa. En die nieuwe blik maakt duidelijk dat Italië niet moet worden gezien als achterblijver maar juist als trendsetter van de moderne politiek. In de ruim honderdvijftigjarige geschiedenis van Italië als eenheidsstaat heeft het land voortdurend experimenten gelanceerd die elders navolging kregen en die de politiek van het Westen blijvend hebben veranderd, van Garibaldi tot Grillo en van het fascisme tot het populisme. De geschiedenis van Italië biedt daarom een breed venster op wat politiek eigenlijk betekent in de moderne wereld en op de uitdagingen waarmee elke moderne samenleving worstelt.

Het experimentele karakter van proeftuin Italië komt voort uit de diepe kloof die er altijd heeft bestaan tussen politieke elites en burgers. Die kloof is natuurlijk niet typisch Italiaans maar een kenmerk van de moderne politiek als zodanig. De essentie van moderne politiek is immers dat macht niet afhangt van goddelijke voorbeschikking of erfelijke privileges, maar alleen kan worden gelegitimeerd door de steun van het volk. Dit idee vormt allereerst de basis voor de moderne democratie, gestoeld op het principe dat iedere stem gelijk is en dat politieke leiders een afspiegeling moeten zijn van de bevolking. De consequentie daarvan is ook het besef dat er een 'kloof' bestaat tussen overheid en burger, met als gevolg voortdurende discussies over hoe die kloof tussen de bevolking en de elite in Rome, Den Haag, Brussel of Washington overbrugd kan worden.

De moderne machtslegitimatie op grond van de volksgunst kent ook een schaduwzijde: dictatuur. Ook de totalitaire regimes van de twintigste eeuw van Berlijn tot Moskou pretendeerden namelijk in de naam van een puur en homogeen volk te regeren en daaraan hun macht te ontnemen. Dat gold zeker voor Italië, bakermat van het totalitarisme. Benito Mussolini noemde het fascisme de 'meest pure vorm van democratie', juist omdat zijn regime het volk en de machthebbers zou samenbrengen op een manier die een parlementaire democratie nooit zou hebben klaargespeeld. De *Duce* dacht de volkswil zelf perfect aan te voelen en onversneden tot uitdrukking te brengen, waarmee hij de kloof tussen burger en politiek voor altijd meende te kunnen overbruggen.

Zowel de democratie als de dictatuur stelt zich dus ten doel om de onvermijdelijke afstand tussen regeerders en geregeerden te slechten – en de continue pogingen daartoe vormen zo het wezenskenmerk van de moderne politiek. En juist daarom is Italië belangrijk. Want al zijn tekenen van die kloof overal te zien, het gat dat gaapt tussen burger en politieke elites is wellicht nergens zo groot als hier. Keer op keer

in de Italiaanse geschiedenis uitte verzet tegen de overheid zich in politiek geweld en bloedige terreuraanslagen op de leiders van het land, van koning Umberto I in 1900 tot meermalig premier Aldo Moro bijna tachtig jaar later. Overal in Italië hebben burgers altijd op grote schaal belasting ontweken, en het land bungelt steevast onderaan op internationale corruptielijstjes en in de statistieken waarin het vertrouwen van burgers in democratische instituties wordt gemeten. Die keiharde data moeten niet zozeer opgevat worden als teken van Italië's vermeende achterlijkheid, maar als illustratie van de kloof tussen elite en volk die maar niet wordt overbrugd. En juist omdat die kloof zo groot is in Italië, lanceren politieke elites steeds weer nieuwe experimenten om de vertrouwenscrisis tussen burger en politiek op te lossen – en biedt de Italiaanse geschiedenis een venster op de ontwikkeling van de moderne politiek als zodanig.

Italië loopt dus juist vanwege de diepte van de eigen kloof voor de rest van Europa uit: trends die overal zichtbaar zijn liggen in Italië onder een vergrootglas of komen er als eerste tot wasdom. De initiatiefnemers van de Italiaanse eenwording pionieren in de negentiende eeuw al met pogingen om een politieke gemeenschap te smeden op basis van een abstract idee van een gedeelde culturele identiteit. Nadat dit ideaal wordt gesmoord in het bloedbad van de Eerste Wereldoorlog, slagen juist in Italië fascistten er voor het eerst in om de macht te grijpen. Het totalitaire experiment van Mussolini om volk, leider en staat in elkaar te laten opgaan wordt aandachtig bestudeerd op het hele continent, niet in de laatste plaats in Hitlers nazi-Duitsland. Om na 1945 de kreet 'Nooit meer fascisme' gestalte te geven bouwen de grote volkspartijen vervolgens op de nog smeulende as van de fascistische dictatuur een partijdemocratie die de bevolking van bovenaf democratische deugden moet bijbrengen. Maar als die volkspartijen al in de jaren zeventig in verval raken komt de democratie zelf in Italië veel eerder dan elders in

een diepe crisis terecht. Het gevolg is dat er vanaf de jaren tachtig een keur aan populisten ten tonele verschijnt. De bekendste hiervan, Berlusconi, laat de wereld alvast zien wat het in de praktijk betekent als een populistische zakenman aan de macht is – ver voor Donald Trump. En terwijl de aantrekkingskracht van populistische leiders als Berlusconi in Italië alweer vervaagt, hebben Salvini en de Vijfsterrenbeweging alvast een nieuw politiek experiment gelanceerd dat de democratie aanpast aan de mores van het internettijdperk.

De kloof tussen burger en politiek die al deze bewegingen hebben geprobeerd te overbruggen is vanaf de eenwording van Italië drieledig. De eerste en duidelijkste kloof is die tussen de politieke elites, die de eenwording op de tekentafel hebben uitgedokterd, en de bevolking, voor wie het idee van een Italiaanse natiestaat lang een abstractie blijft. Om die afstand tussen elites en burgers in kaart te brengen wordt altijd verwezen naar de negentiende-eeuwse staatsman Massimo d’Azeglio, die na de eenwording zou hebben gezegd: ‘Italië is gemaakt, nu moeten we nog Italianen maken.’ Maar wat vaak wordt vergeten is dat die woorden niet alleen wijzen op het ideaal om alle verschillende regionale loyaliteiten op het Italiaanse schiereiland aaneen te smeden, maar dat ze ook een oproep behelzen aan de politieke elite om de burgers te emanciperen naar hun evenbeeld. De nationale eenwording van Italië is vanaf het begin een eliteproject en tot op de dag van vandaag zijn de staatselites behept met een neiging om de gewone Italiaan op te voeden. Dat geldt evenzeer voor negentiende-eeuwse liberalen als voor Mussolini’s fascistten, voor naoorlogse christendemocraten, communisten en hedendaagse populistten: gewone burgers moeten door de elite politiek en cultureel worden opgevoed en zo tot ‘echte’ Italianen gemaakt – pas dan zal de Italiaanse ‘herrijzing’ uit de geschiedenis, de *risorgimento*, voltooid zijn.

Deze overtuiging wordt versterkt door de kloof die de Italiaanse politieke elites vanaf de eenwording tot vandaag voort-

durend hebben ervaren tussen Italië en de andere landen van West-Europa. Niet voor niets zei Mario Monti, de premier die Italië tijdens de eurocrisis van een faillissement redde: 'Ik ben er al mijn hele leven van overtuigd dat Italië zo moet worden als Duitsland.' Italië kan zich met zijn roemruchte geschiedenis en cultuur, en ook qua oppervlakte en bevolkingsomvang, weliswaar makkelijk meten met de groten van Europa, sociaal-economisch heeft het land het lang slechter gedaan dan Frankrijk, Duitsland en Engeland. Lange tijd had Italië een kleinere economie, meer analfabeten, een lagere levensverwachting en minder spoorwegen en autowegen. Dat gevoel van achtergebleven zijn heeft gezorgd voor een aanhoudend Italiaans minderwaardigheidscomplex dat ontaardde in koloniale avonturen, bloedige oorlogen en in de tweede helft van de twintigste eeuw een haast kritikloze omarming van Europese integratie als middel om eindelijk erkenning te vinden. Zelfs populistische Grillo en Salvini die een stuk minder positief staan ten opzichte van de EU, blijken nog altijd erg gevoelig voor buitenlandse bevestiging van het belang van Italië. Als die bevestiging achterwege blijft, bijvoorbeeld tijdens de coronacrisis, voelen ook zij zich tekortgedaan.

Maar voor de Italiaanse politieke elites bevestigt de veronderstelde achterstand op andere landen ook dat er een kloof bestaat *binnen* Italië, niet alleen tussen de elites en de Italiaanse bevolking zelf, maar ook tussen het noorden en het zuiden van het schiereiland: tussen 'moderne' steden als Turijn en Milaan, die veel lijken op Parijs of München, en de *Mezzogiorno*, het deel van Italië dat zich ten zuiden van Rome uitstrekt tot in de punt van de laars en dat nog altijd veel armer is dan het noorden. Die binnenlandse kloof, zo is de heersende gedachte onder de elite, zou eerst moeten worden overbrugd voordat Italië zich met de grote jongens kan meten. Die bevoogdende houding voedt echter weer het wantrouwen van de bevolking. En zo grijpen de verschillen-

de aspecten van de Italiaanse kloof in elkaar: de kloof tussen elite en burgers wordt versterkt door de buitenlandse kloof tussen Italië en West-Europa en de binnenlandse kloof tussen Noord en Zuid.

Italië is zeker niet het enige land waar elite en volk op zo'n manier tegenover elkaar staan – maar het onderscheidt zich wel door de peilloze diepte en de vele historische vertakkingen van die tegenstelling. En nu er overal in het Westen, en zeker ook in Nederland, op bezorgde en vaak alarmistische toon wordt gesproken over de kloof tussen burger en politiek en we met verbazing kijken naar alle grote en kleine politieke experimenten die in Den Haag en daarbuiten worden gelanceerd om die kloof te overbruggen, willen wij met dit boek laten zien hoe zulke experimenten eruit hebben gezien in een land waar die kloof altijd veel dieper is geweest dan hier. Die Italiaanse experimenten staan moreel gezien zeker niet allemaal op gelijke hoogte: het fascisme toont duidelijk aan dat de moderne politiek ook duistere kanten heeft. Maar Italië's politieke experimenten van de afgelopen honderdvijftig jaar hebben wel allemaal gemeen dat ze op grote en kleine schaal nagevolgd zijn en daarom de grenzen van Italië zelf overstijgen. Wij proberen in dit boek daarom die moderne Italiaanse geschiedenis te schetsen en richten ons vooral op de vijf grote experimenten in Italië die een venster bieden op de ontwikkeling van de moderne politiek in heel Europa.

In het eerste hoofdstuk landen we in 1860 met de roodhemden van Garibaldi op Sicilië. We volgen de opmerkelijke opmars van de risorgimento, die een jaar later beklonken wordt met de Italiaanse eenwording. Heel Europa kijkt met bewondering toe, al tonen de groeistuipen van Italië niet alleen de kansen maar vooral ook de problemen die optreden wanneer verschillende gemeenschappen van bovenaf bij elkaar worden gebracht. Het idee van de 'echte' Italiaan dat de liberale bestuurders van de nieuwe natiestaat koesteren en projecte-

ren op de bevolking vindt in de praktijk maar weinig weerklank. Het nationale ideaal van de eenwording dat uitgaat van een centraal gezag en opgelegde uniformiteit staat op gespannen voet met de diep ingesleten realiteit van regionale verschillen en loyaliteiten. Uiteindelijk mondt die spanning uit in het bloedbad van de Eerste Wereldoorlog. Honderdduizenden burgers sneuvelen aan het front, met als voornaamste uitkomst een diepe crisis van de bestaande orde. De ceremonie in 1921 in het hart van Rome waarbij de onbekende soldaat ter aarde wordt besteld is de ultieme illustratie van de grondgedachte van het nationale ideaal: de burger offert zich aan de natie. Maar met die ceremonie wordt ook de liberale natiestaat ten grave gedragen.

In de diepe crisis na de Eerste Wereldoorlog gedijen grote ideologieën die een radicale, 'totalitaire' oplossing zoeken voor de verhouding tussen staat en burger. De meest vergaande daarvan is het fascisme, dat vanuit Italië een donkere schaduw werpt over heel Europa. In het tweede hoofdstuk van het boek zoomen we daarom in op het regime van Mussolini en het nieuwe experiment dat hij lanceert en dat elders aandachtig wordt gadeslagen. Via de gelijkschakeling van politiek en pers en grootschalige propaganda en sociale programma's probeert Mussolini's regime de burger op te laten gaan in de staat. Jongeren worden in uniforms gehesen, werknemers en werkgevers worden van hogerhand met elkaar verenigd, brede lagen van de bevolking worden lid gemaakt van de fascistische partij en daarmee van het staatsapparaat. De bombastische retoriek en de karakteristieke hang naar strijd van het fascisme kan echter alleen maar ontaarden in oorlog, eerst in Ethiopië, vervolgens, in het kielzog van nazi-Duitsland, in Europa. Als Mussolini in 1943 wordt afgezet door zijn eigen partijleden, en uiteindelijk wordt gefusilleerd door de partizanen 'in naam van het Italiaanse volk', is duidelijk dat ook dit experiment heeft gefaald.

De politieke partijen die de macht grijpen in 1945 claimen

in alles het tegenovergestelde te zijn van Mussolini's regime. In heel Europa breken gouden tijden aan voor de grote volkspartijen, maar Italië loopt opnieuw voor de troepen uit: het herbergt zowel de grootste partij van West-Europa, de communistische partij met ruim twee miljoen leden, als de meest succesvolle partij van heel het continent, de christendemocratische partij, die decennialang alle Italiaanse verkiezingen wint. In onderlinge samenwerking en competitie beloven deze partijen Italië opnieuw op te bouwen, de ongelijkheid tussen klassen en regio's te elimineren en zo uiteindelijk de kloof te dichten tussen de massa's fabrieksarbeiders en agrarische dagloners enerzijds en de Italiaanse staat anderzijds.

Het derde hoofdstuk beantwoordt de vraag waarom die beloftes maar deels zijn ingelost. Na de spannende verkiezingen van 1948 varen we mee op de golven van de *boom economico* die iedere Italiaan een wasmachine, een televisie en een auto bezorgt. We betreden de jungle van de Italiaanse bureaucratie, waar de gevolgen van de ononderbroken machtsuitoefening van de christendemocraten zichtbaar worden in cliëntelisme en vriendjespolitiek, om zo uit te komen bij de 'lange golf' van studenten- en arbeidersprotesten in de jaren zeventig, die uiteindelijk uitmondt in grootschalige terreur. Aldo Moro, de christendemocratische politicus die de naoorlogse partijdemocratie als geen ander belichaamde, wordt in 1978 door de Rode Brigades vermoord. Op zijn gedenksteen in het hart van Rome staat dat hij de snelle modernisering van Italië wist te begeleiden, maar de spanningen van de jaren zeventig maken vooral pijnlijk duidelijk dat ook de volkspartijen niet in staat zijn geweest de kloof tussen politiek en samenleving te slechten.

De ondergang van de oude volkspartijen mondt overall uit in een diepe crisis van de democratie, die zich in Italië als eerste aankondigt. In het vierde hoofdstuk van het boek nemen we deze crisis onder de loep. We vertrekken vanuit

Milaan, waar Berlusconi zijn media-imperium grondvest dat tot bloei komt in de jaren tachtig, een decennium van hernieuwde economische groei en een geleidelijke mediatisering van de politiek die het bestaande partijensysteem stelselmatig ondergraaft. De bom barst als in 1992 een corruptieschandaal de hele naoorlogse politieke orde van de kaart veegt. De chaos lijkt te regeren: honderden parlementariërs worden vervolgd, de Siciliaanse maffia laat een spoor van lijken achter in het land en burgers spreken zich per referendum uit voor grote veranderingen. Veel Italianen koesteren hoge verwachtingen: zal er op de ruïnes van het oude partijstelsel een nieuw, schoon en gezond democratisch Italië kunnen worden gebouwd? Het antwoord volgt snel: de Italiaanse politiek wordt twintig jaar gedomineerd door de mediatycoon Berlusconi, die als buitenstaander de hoop belichaamt van degenen die zich afkeren van de oude politiek. Met zijn personalisering van de macht, het bespelen van de media en zijn kritiek op rechters, partijen en beroepspolitici zet hij een trend die in veel westerse landen is nagevolgd.

Het Italië van nu toont zich opnieuw een voorloper, betogen we in het vijfde hoofdstuk. Na het failliet van Berlusconi's televisiepopulisme is in Italië alweer een nieuw politiek experiment geïnitieerd: platformpolitiek. Salvini, leider van de radicaalrechtse Lega, neemt op Facebook in dagelijkse vlogs zijn volgers mee in zijn strijd tegen de elite in Rome en Brussel. Succes blijft niet uit: met ruim vier miljoen volgers heeft Salvini de grootste Facebook-aanhang van *alle* Europese politici. De Vijfsterrenbeweging bouwt intussen zelfs een eigen online platform, Rousseau, waarop burgers wetten kunnen schrijven en stemmen over de richting van de beweging – een radicale poging om directe democratie te verwezenlijken via internet. Zodra Salvini en de Vijfsterrenbeweging in 2018 samen een regering vormen, laat Italië de wereld zien hoe internet kan worden ingezet voor anti-establishmentpolitiek op grond van de belofte gewone burgers een stem te geven,

als antwoord op het failliet van de traditionele partijen en de onvermijdelijke teloorgang van het televisiepopulisme. Platformpolitiek is immers niet alleen een alternatieve manier van politiek bedrijven, maar opent ook de aanval op de traditionele media.

Het falen van de samenwerking tussen Salvini en de Vijfsterrenbeweging maakt duidelijk dat platformpolitiek paradoxaal genoeg precies de tekortkomingen uitvergroot die op het conto worden geschreven van de traditionele media en partijen: hun onderlinge verwevenheid, veronderstelde partijdigheid en hiërarchische houding tegenover gewone burgers. In het tijdperk van platformpolitiek vallen partij en platform, politiek en media, namelijk geheel samen. Zogenaamd neutrale platforms voor burgerparticipatie worden gekleurde informatiebubbels waarin leiders hun volgers aansturen op een manier die televisiepopulisten en oude partijmastodonten nooit hadden kunnen klaarspelen. Tegelijkertijd blijkt uit de snelle implosie van de Vijfsterrenbeweging dat zo'n bubbel ook maar al te makkelijk leegloopt bij gebrek aan duidelijk leiderschap, een solide organisatiestructuur en een sturende ideologie.

De strijd tussen platformpopulisten en traditionele bestuurders wordt op scherp gesteld door de uitbraak van de coronacrisis, die Italië bijzonder hard treft. Het politieke establishment claimt dat de crisis alleen het hoofd kan worden geboden door de parlementaire instituties en overlegstructuren, de ervaring van de bestuurders en experts van het politieke midden, en hernieuwde Europese samenwerking. Tegelijkertijd geeft de crisis nieuwe voeding aan de krachten die het establishment uitdagen via platformpolitiek. Zij nemen het op tegen de autoriteiten en verwijten de parlementaire democratie en de EU slap optreden en stroperigheid. Juist omdat de corona-epidemie Italië als eerste land in Europa ongenadig hard raakt, zien we in Italië hoe deze krachtmeting verloopt tussen gezaghebbende instituties in

de politiek, media en wetenschap, en hun uitdagers op het platform. Zo blijft Italië het politieke laboratorium van Europa.